

Kitap İncelemeleri

Zafer Toprak. Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji.
Doğan Kitap:İstanbul. 2012.

Tarihçi (Prof. Dr.) Zafer Toprak tarafından kaleme alınan ve ilk baskısı 2012 yılında Doğan Kitap tarafından yapılan *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji* isimli yapıt, bizlere bu tarihin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş öyküsü içerisinde saklı bulunan çok çarpıcı tartışmalarını, belgelerini ve dönemin ilgi çekici tarihsel-kuramsal ayrıntılarını sunuyor.

Cumhuriyet ve Antropoloji, döneme dair genellikle sloganvari bilinen yüzeysel bilgileri aşmamıza ve farklı çerçevelerden "Cumhuriyet", "kuruluş ideolojisi – Kemalizm", "Türk Milliyetçiliği" ve "ırkçılık" gibi, Türkiye'nin özellikle AKP hükümetleri dönemiyle birlikte gündeme gelen tartışmalarına dair farklı değerlendirme olanakları sunuyor. Zihnimizi açacak önemli tarihsel bilgiler ve belgeler paylaşıyor.

Eser toplam 18 makaleden oluşmakla beraber, bunların dokuzu yazar tarafından daha önce kaleme alınan ve fakat kitapla birlikte yeniden değerlendirilerek metne dökülen çalışmalardır. Geri kalan makaleler ise yazarın geniş tarihsel arşiv çalışmaları neticesinde kitap için yazılan eserlerden oluşmaktadır. Antropolojini Kıta Avrupası'nda modern bir bilimsel paradigma olarak 18. yüzyıldan itibaren doğuşu, gelişimi ve 20. yüzyılın ortalarına değin (Türkiye'ye olan etkisi içerisinde) algılanma ve uygulanma biçimleri ilk konular olarak verilebilir. Akabinde, Osmanlıdan Cumhuriyete tevarüs eden entelektüel birikimin Antropolojik bilgilerle irtibatı ve onu kullanma biçimleri, geniş çaplı tartışmalar temelinde irdeleniyor. Nihayetinde ise genç Türkiye Cumhuriyeti'nin "muasır medeniyetler" dünyasında kendisine "haklı" bir mevki arayan "Türk Milleti"nin varlık kavgasına ve bu mücadelenin ideolojik boyutunda ön mevzilerde çarpışan "Türkiye Antropolojisi"ne odaklanıyor. Tüm bu tarihsel dizin içerisinde, üzerinde çalışılan diğer

örnek konular ise adını çok duyup da yüzeysel bilgilere sahip olduğumuz konular. Örneğin “Türk Tarih Tezi”, “Güneş Dil Teorisi”, “Mu Kıtası Efsanesi ve Ezoterizm” ve “Dersim 1938” gibi...

Antropolojinin (Toprak’ın “kültür devrimi” olarak tanımladığı) 1930’lu yıllarda yaşadığı altın çağ; devletin hemen tüm olanakları kullanarak seferber edilen antropometrik ve folklorik çalışmalar; genç Cumhuriyetin modern dünyada hak ettiği mertebeye ulaşmasında ve “tanınmasında” Antropolojini nasıl “tartışılmaz”, “sorgulanamaz” “nesnel/bilimsel bilgi” üretme işleviyle ele alındığı ayrıntılı örneklerle tartışılıyor. Zafer Toprak, özel olarak “kurucu önder Mustafa Kemal ATATÜRK”ün kişisel ilgileri ile genç Cumhuriyet’in ideolojik formasyonunun oluşum süreçleri arasındaki ilişkileri, kişisel boyutta olduğu kadar konjonktürel bağlam içerisinde de ele alıyor. Bu anlamıyla, kendi tabiriyle bir tür “entelekütel arkeolojiye” girişiyor.

Antropoloji, “İrk Bilimi” midir?

Bugün ulaşılan bilimsel bilgiler itibariyle yaşayan insanların sadece bir türe ait olduklarını biliyoruz: homo sapienssapiens, yani modern insan. Günümüz insanlarındaki biçimsel farklılıkların ise (siyah ya da beyaz; uzun ya da kısa; çekik ya da yuvarlak gözlü olmak gibi) yüz bin yıllara uzanan uyarlanma süreçlerinin; organizmanın doğal çevre içerisinde ürettiği biyolojik tepkilerin ve doğal seçilimin sonucunda şekillendiğini biliyoruz. Bu açıdan diyebiliriz ki modern homo sapienslerin dünyaya yayıldığı son 100 bin yıldan beridir insanlar fiziksel farklılıklara uğramış olsalar da “kültür üretebilen” canlılar olarak aynı yeteneklere sahiptirler. Üretilen kültürdeki farklılıklar ise coğrafi, tarihsel ve sosyal/toplumsal bir dizi iç ve dış dinamiğin karmaşık etkileşimi içerisinde gelişmiştir/gelişmektedir. Örneğin artık insanlık tarihinde kimi toplumların avcı-toplayıcı yaşam tarzını sürdürürken, kimilerinin sanayi devrimine uzanan teknik ve düşünsel gelişmeler üretebilmesini bu şekilde açıklayabiliyoruz. Yoksa Kıta Avrupa’sında yaşayan insanların biyolojik olarak diğer insanlardan olan “doğal” üstünlükleri savlarıyla değil. Ancak insanlığın bu bilgiye ulaşması hem zorlu ve acıklı bir serüvendir hem de şaşırtıcı olacak kadar yenidir.

Bir kavram olarak “ırk”, modern doğa bilimlerinin ve onun mantığına uyarlı ilk sosyal bilimlerin (Tarih, İktisat, Siyaset Bilim, Antropoloji, Sosyoloji) 19. yüzyılda ortaya çıkışından 20. yüzyılın ortalarına değin, biyolojik ve kültürel olarak gözlemlenebilen insan çeşitliliğini (Antropolojik ve Sosyolojik perspektiften) açıklamada etkili bir kavram olarak kullanılmıştır. Modernleşmeci mantık düzleminde beliren “ileri” ve “geri” tasnifinde ciddi bir argüman olmuştur. Öyle ki kavram, yaklaşık iki yüz yıldan fazla bir süredir (insan toplumlarını bölümlere ayırmak suretiyle) anatomik, kültürel, etnik, genetik, coğrafi, tarihi, linguistik, dinsel yahut sosyal davranış kriterlerine göre sınıflamada kullanılmaktadır. Günümüzde de kimi milliyetçi akımlarda etkili izlerini ve siyasal izdüşümlerini görmek mümkündür. Fakat esas olarak, başlangıç yıllarının eseri olan bu görüşler terkedilmiştir. 19. yüzyılda yaygınlık kazanan bu tür ırk sınıflamaları yükselen sömürgeciliğin mevcut sömürgelerdeki halklar üzerindeki tahakkümünü meşruiyet kazandırmak amacıyla kullanıldı. Fiziksel-biyolojik farklılıkların aynı zamanda kültürel farklılıkların da belirleyeni olduğu savunuldu. Buna göre beyaz Avrupalı, diğer insanlar üzerinde yönetme, fethetme hakkına sahipti. Bir ideoloji olarak *ırkçılık* 20. yüzyılın ortalarına değin emperyalist savaşların, sömürgeciliğin ve işgallerin ideolojik cephaneliğini doldurmaya devam etti ve Antropoloji (her ne kadar alternatif kuramsal eğilimler barındırsa da) bu amaçla kullanıldı.

Antropolojinin ise Türkiye’de günümüzde dahi yaygınlıkla “*ırk bilimi*” olarak tanınmasının yahut güncel siyasal tartışmalarda ve popüler kültürde “ırk” kavramının “gündemde” olmasının nedenleri bir yüzyıl öncesinden (yine yukarıdaki çerçeveden olmak üzere) aranabilir. Zira Türkiye’nin modernleşme ve ulus-devletleşme süreci içerisinde, I. Meşrutiyet’ten 1940’lı yıllara uzanan dönemde, “bilim alanı”nın tedricen artan ve özellikle Cumhuriyetle birlikte çok özellikli pozisyon elde eden özgül bir önemi olmuştur diyebiliriz. Türkiye’nin Batı etkisinde yaşadığı modernleşme süreçleri, özellikle entelektüel ve akademik alanlardaki kanallardan ulaşan yeni modern bilimler aracılığıyla inşa edilmiş ve böylelikle “meşruiyet” temeli kazan(dırıl)mıştır. Bu dönem içerisinde ise

(Fizik) Antropoloji, bilhassa Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte (Avrupa'nın da kabul ettiği şekliyle) "ırk bilimi" olarak kabul görmüştür. Yanı sıra o dönemde dünyanın hiçbir ülkesinde olmadığı ölçüde devlet desteği sağlanmış ve yine dünyanın gördüğü en geniş ölçekli antropometrik araştırmalar (bakanlıklar düzeyinde devlet personeli seferber edilerek) ülkemizde yapılmıştır. "Türk Antropolojisi", bizatihi kurucu önderin gayretleriyle kurumsallaştırılmış ve 1930'lu yıllarında Türkiye'de adeta altın çağını yaşamıştır.

Bilindiği üzere, Geç Osmanlı döneminde, Müslim ve Gayrı-Müslim unsurları (etkili bir Türk-İslam kimliği altında) anayasal bir düzende restore etmeye gayret eden Osmanlılık ve Türkçülük düşünceleri ilerleyen yıllarda İttihat ve Terakki Partisi olarak vücuda gelecektir. Cumhuriyet'in kurucu kadroları da bu tarihsel süreklilik ve deneyim içerisinden çıkacaklardır. Bu sırada evrim teorisi, dünyada, dönemin (19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın başları) hâkim eğilimine uygun olarak "ırkların eşitsizliği ve güçlü ulusların hayatta kalması" düşüncelerini kuvvetle barındırmaktadır. Dağılan imparatorluğun birleştirilmesi ve Batılılaşma/modernleşme eğilimli düşünsel ve politik akımlar da bu etki içerisinde kurucu bir ulus modeli inşa etmeye ya da varolan çok etnili yapıyı restore etmeye yönelmişlerdir. Dolayısıyla geçen yüzyılın başlarındaki Osmanlı aydınlarında, Cumhuriyet'in kurucu ideolojisine de kuvvetle tesir edecek yeni sosyolojik düşünsel akımlar ortaya çıkacaktır. Ancak kimi Avrupa uluslaşmalarında görülen "kurucu ırk" unsurunun mahiyeti Türkiye açısından daha farklı olacaktır. Bu meyanda kısaca da olsa Ziya Gökalp'in (ve peşi sıra Cumhuriyet döneminde etkili olan Necmettin Sadak'ın da) anılması gerekir. Zira Türk ulusçuluğunu önemli ölçüde etkilemişlerdir. Gökalp, düşünsel hayatında, Osmanlılıktan Pantürkçülüğe ve nihayetinde "kültürel ulusalcılığa" uzanan görüşleriyle önemli bir entelektüeldir. Onun "ulus" üzerine olan görüşleri, kültür (buna kendisi *hars* der) ve uygarlık kavramlarıyla karakterize olur. Uygarlık, metodoloji ve bireysel girişkenlikle ilgili bir bilinç hali iken kültür doğal ve organiktir. Dolayısıyla bir ulus farklı uygarlık aşamalarında (kendi pratiğine bağlı olarak) bulunabilir ancak onun kültürü kendinde içkindir. Dolayısıyla ulusun ayırt edici karakteri, onun

kültürüdür. Sadak ise “bağımsız kültür”e vurgu yapar. Ona göre toplumu var eden esas unsur, bireyler arasında var olan/olması gereken düşünce ve duygu birliğidir. Buna kendisi “toplumsal ruh” der –ki Gökalp’in kültür kavramıyla kastettiği de aynıdır. Özcesi ulus fikri, onu yaratan insanlarda şu veya bu düzeyde ama içkin olarak vardır. “Milliyetçilik” ise ulusun tecrübe ettiği tarihsel ve sosyolojik olaylar neticesinde şekillenen bir fikirdir. Dolayısıyla Türk milliyetçiliği, tarihsel ve toplumsal olaylar içerisinde kendi özgün ilkelerini, kapsamını yaratır... Bu yaklaşım, Cumhuriyet aydınları içerisindeki Halka Doğru Hareketi’nin de temel itimini oluşturacaktır. Gerek geç Osmanlı entelektüel akımlarında gerekse genç Cumhuriyet’in kurucu politikaları içerisinde “modernleşmeci bilimsellik” özel bir yer edinmiştir. Fikirlerin yahut pratik-politikanın güvencesi, istikamet in doğruluğu ve haklılığın maddi zemini bu bilimsel alandır. Antropoloji ise Türk ulusunun inşasında ve Türklüğün “bilimsel kanıtlarının” bulunması ve dünyaya gösterilmesi hususunda tayin edici bir rol oynamıştır.

Geçtiğimiz yüzyılın başlarında ulusal ideolojilerin iki ana argümanı olan “tarih” ve “kültür”, “ırk” fenomeniyle doğrudan ilişkili kabul edilmekteydi. Ulusun atalarının görkemli tarihinin ve bu tarihsel süreçte yarattıkları maddi ve manevi kültürün yegâne kanıtı, canlı kanlı yaşayan insanlarda ölçülebilir olan biyolojik karakterdeydi. Bu fiziksel-kültürel özelliklerin araştırılıp dünyaya duyurulması ise (yine tüm dünyada aynı içerikle kabul gören) Fizik Antropolojinin göreviydi. Türkiye’de ilk Fizik Antropolojik çalışmalar, geç Osmanlı dönemine kadar geri götürülebilir. Özellikle Alman, Avusturyalı ve İsviçreli antropologların çalışmaları dikkat çekicidir. Fakat ilk Antropoloji Enstitüsü, 1925 gibi oldukça erken bir tarihte, Cumhuriyet’in ilanının hemen üç yıl sonrasındadır. *Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi*’nin kurucularının ve yöneticilerinin hemen hepsi de yeni kurulan Cumhuriyet rejiminin en önemli kadrolarındandır. Milli eğitim bakanları ve başbakanlardan Hamdullah Suphi, Mustafa Necati ve Dr. Refik Saydam merkezin fahri başkanları arasında ifade edilebilir. Şemsettin Günaltay, Köprülüzade Fuat gibi devrimin önemli aydınları da kurucu

üyeler arasındadır. Merkezin amacı, “Türk ulusu”nun Kemalist Devrimle gerçekleştirdiği iler atılımın biyolojik/bilimsel kanıtlarını ortaya koymak ve onun Batılı uluslardan farklı olmadığını, hatta daha üstün olduğunu araştırmak, incelemek ve tanıtmaktır. Merkezin faaliyete geçmesinin ardından, Cumhuriyet rejimi hızlı bir şekilde Batı Avrupa’ya ve Amerika’ya genç akademisyen adayları göndermiştir. Şevket Aziz Kansu (1927’de) Paris Antropoloji Okulu’na; Seniha Tunakan (1934’te) Berlin Üniversitesine; Muzaffer Şenyürek (1935’te) Harvard Üniversitesine ve Afet İnan (1936-1938’de) Cenevre’ye (Türkiye antropolojisinin gelişiminde önemli bir rolü olan) Prof. Pittard’ın yanına gönderilir. Bu isimler, ilerleyen yıllarda kurumsallaşacak olan yerli sosyal bilimlerin önemli öncüleri olacaklardır. Merkezin kurulduğu yıl yayın hayatına başlayan ve 1939’a kadar 22 sayı çıkacak olan *Türk Antropoloji Mecmuası* ise kurumdaki çalışmaların yayımlandığı çok önemli bir dergidir. Ayrıca dergide ve yazı kurulunda, 1930’lar Avrupası’ndan Türkiye’ye sığınan, birçok yabancı akademisyen de yer almıştır.

Genç Türkiye Cumhuriyeti devleti uzun yıllara yaslanan savaşlardan muzaffer biçimde çıkmış ve sınırlarını belirlemiştir. Türklerin yeniden kurduğu modern bir devlet olarak, dünyanın muasır medeniyetleri arasında bir yer/tanınma talep etmektedir. “Türk milleti”nin tarihsel ve manevi üstünlüğünün hakkı verilmeli, bu gerçek “bilimsel” olarak da kanıtlanmalıdır. Antropoloji ve tarih (arkeoloji) çalışmaları, özellikle bu amaç için seferber edilmiştir.

Düнде Olan ve Bugün Dünden Anlaşılan Nedir?

Kitabın bir diğer önemli katkısı, Atatürk’ün (söz konusu tartışmalar ve konular bağlamında) entelektüel ilgisini, merakını ve birikimini de açıklamasıdır diyebiliriz. Modern Türkiye Cumhuriyeti’nin “yurttaşlarının” nasıl bir “kimlikle” donanacağı, yaşayacağı, ufkunda neler olacağı gibi siyasi-felsefi soruların düşünsel kaynakları üzerine de yeni düşünce aralıkları açılıyor. Jean-Jacques Rousseau, Montesquieu, Emile Durkheim, Charles Seignobos, Charles Gide, Léon Duguit ve Eugène Pierre gibi birçok sosyolog, tarihçi, arkeolog, antropolog vd. sosyal bilimcilerin Geç Osmanlı ve Genç Cumhuriyet entelektüel hayatı üzerindeki derin etkilerini ve bu kapsamda Türkiye’de somutlaşan

pratikleri serimliyor. Toprak, Atatürk'in entelektüel ve siyasi birikimi için iki önemli nitelik aşamasını tarihliyor: 1919 ve 1930. İlkinde Atatürk'in fiilen milli mücadelenin önderliğine geçişi, savaş süreci ve akabinde genç Cumhuriyetin kamusal-siyasal planda radikal biçimde örgütlenmesi çabalarını buluyoruz. Üst-yapısal dönüşümlerin belirli bir aşamaya ulaştığı (düşünülen) 1930'larla birlikte ise bizatihi Atatürk'ün önderlik ettiği “kültür devrimi”ni görüyoruz. Toprak, başta Atatürk olmak üzere, dönemin devrimlerine önderlik eden kadrolardaki entelektüel birikimin ve ideolojik kaynakların izlerine Kıta Avrupası'nda öne çıkan siyasal ve sosyolojik akımlarda arıyor.

Kuşkusuz ki burada şu çok önemli soruyla karşılaşıyoruz –ki özellikle AKP Türkiye'sinde “en kolay sorulabilen” ve çoğunlukla “hoayatça ve yüzeysel olarak” cevaplar sıralanan sorular: Söz konusu siyasal, kültürel devrimler ne ölçüde başarılı oldu? Kitapta özellikle “Doğu Sorunu” ve “Dersim Harekâtı” gibi konuların işlendiği bölümde, Toprak, bizlere önemli yanıtlar sunuyor. Detaylı tartışmalara girmediği gibi, derinlikli siyasal analizler geliştirmese de Kemalist Devrim'in tıkanma noktalarını, “tepeden inme” reformların ideolojik ve siyasal cephede nasıl solğunun kesildiğini çarpıcı biçimde aktarıyor. Dönem içerisinde mevcut gerçekliği gören kimi aydınların ve siyasetçilerin hemen hiç bilinmeyen tartışmalarını da günümüze ulaştırıyor.

Kemalist Devrim hakkında artık karikatürleştirilmiş anlatıların hâkim hale ge(tiri)ldiği bir süreçte, söz konusu bilgi sığlığını gidermede çok ciddi bir açığı kapattığımızı söyleyebiliriz. Benzer konuları içeren makaleler olması nedeniyle kimi zaman okuyucuda “tekrar” hissi uyandırsa da son derece zengin ve orijinal kaynakçası, akıcı dili ve ilgi çekici konularıyla rahatlıkla okunabilecek bir kitap. Dönem hakkında derinlikli bilgi edinmek ve farklı kaynaklara ulaşabilmek için mutlaka okunması gereken bir yapıt.

